

Клайв Стейплз ЛЬЮЇС

РОЗВІНЧУВАННЯ ВЛАДИ

(епопея Толкієна)

Рецензуючи перший том «Володаря Кілець», я навряд чи насмілювався сподіватися на те, що книга користуватиметься у читачів успіхом, на який вона, як на мій погляд, безумовно заслуговувала. На щастя, мої побоювання не справдились. Уже опубліковані і другий, і третій томи. Одначе серед хору захоплених прихильників чути й голоси критиків, котрі стверджують, що автор «Володаря Кілець» ділить своїх персонажів на дві категорії: для нього існує тільки біле та чорне, третього не дано. Мені хотілося б відповісти цим критикам. Згадайте хоча б епізод наприкінці першого тому, згадайте, як змагається із самим собою Боромир, і ви зрозумієте, що ваші твердження безпідставні. Згадаємо й ще один епізод, із другого тому. «Як у такі дні поводитись і не оступатися?» – «Та як звично, – відповідав Арагорн, – Добро і зло місцями не мінялись: що колись, те й тепер, що в ельфів і гномів, те й у людей».

Ось основа толкієновської світобудови. Гадаю, окремі читачі, підмітивши це чітке розмежування на біле та чорне, уявили собі, що йдеться про поділ на білих та чорних людей. Як на шаховій дошці: є чорний слон і є слон білий, й переміщатися вони можуть лише по клітинках «свого» кольору. Але другий і третій томи «Володаря Кілець» мають переконати в іншому й таких читачів. Усе змішалось, все переплуталось: нинішні відступники спочатку керувалися благими намірами, а героїчна Ристанія і доблесний Гондор, виявляється, також зачеплені зіпсуттям, що роз'їло Мордор. Навіть нещасному Смеагорлу за усієї його злоби й підступності, властиві риси доброти. Трагічний парадокс – остаточно переступити межу між добром і злом Смеагорла спонукають необдумані слова, мабуть що, найбезкорисливішого та найсамовідданішого із персонажів Толкієна.

«Володар Кілець» складається із трьох томів, у кожному томі по дві книги. Це – певною мірою, архітектурна споруда, велична і, водночас, тендітна й довершена. Перша книга залучає читача до

оповіді й започатковує сюжет. У другій книзі сюжет розгортається, «обростаючи» історичним матеріалом. А далі – все міняється. Третя і четверта книги оповідають про долю Хранителів, котрі змушені стати по різні боки на тлі протистояння значно могутніших сил. До основної лінії сюжету читача повертають у п'ятій книзі й на початку шостої (друга половина останньої, природно, підводить підсумки). Але нам ні на мить не дають забути про те, що доля Хранителів нерозривно пов'язана із долею світу як такого. З одного боку – кровопролитна війна, двигтіння землі під копитами, звук горнів, брязкіт сталі об сталь. Із другого – двоє маленьких гобітів, знеможених і виснажених, що скрадаються, ніби миші купами шлаку, по вулканічних сутінках Мордора. І ми непохитно переконані, що доля світу значно більше залежить від цієї пари, ніж од бойових зіткнень цілих армій. Це – майстерний сюжетний хід, стрижень, найважливіша ланка, завдяки чому «Володар Кілець» спонукає до співпереживання з персонажами, змушує захоплюватися ними, а іноді з них підсміюватися.

Що ж до сюжету, його в жодному разі не можна оцінювати в тій поблажливо-насмішливій манері, у якій звикли висловлювати свої думки спеціалісти з «підліткового читива». Сюжет «Володаря Кілець» суворий і трагічний: зростаюча тривога, страшний тягар Кільця, невідворотне перетворення звичайного гобіта на героя, причому за обставин, коли однаково безглуздо сподіватися на славу й боятися неслави. «Відвертання уваги», тобто відступ од головної лінії, рятують читача: якщо б їх не було, напруга пристрастей, можливо, виявилася б занадто великою.

Я аж ніяк не хочу сказати, що ці «відвертання уваги», абстрагування відіграють винятково допоміжну роль. Вони – рівноправна частина оповіді. Чого вартий хоча б крик півня над Гондором, узятим в облогу! Перераховувати чудесні знахідки Толкієна можна тривалий час; я обмежуся згадкою про дві, абсолютно різні. Отже, перша знахідка – хоч як це дивно – реалізм. Війна у Толкієна болісно нагадує війну, що випала на долю мого покоління. Усе те ж саме: нескінченний рух без мети і сенсу, зловісна тиша перед битвою, «коли все завмерло в очікуванні», біженці, міцна чоловіча дружба, несправжні веселощі, бравада – і відчай, загнаний углибину, й такі подарунки небес, як ціла бочечка доброго тютюну, «порятована» із руїн... В іншому місці автор прямо стверджує, що його прихильність до казок набула зрілості під час військової служби; ось чому цілком правомірно ми можемо сказати про батальні сцени у «Володарі Кілець» (цитуючи гнома Гімлі): «Чудові скелі! Взагалі міцні ребра у тутешнього краю». А друга

знахідка полягає в тому, що жоден персонаж – жодний народ! – не вставлено у текст лише заради сюжету. Ні, всі вони тут правомірні, їх варто було б створити хоча б тому, що вони додають «смаку». Інший би автор (якби знайшовся раптом) присвятив би тому ж Древню усю книгу в цілому. Бо очі Древня «переповнені пам'яттю незчисленних століть і тривалим, повільним, спокійним роздумом». Ім'я Древня зростало разом із ним протягом століть, і нині вже несила вимовити його, бо це забере багато часу. Коли Древень дізнається, що вони з гобітами бесідує на горі, ми чуємо скаргу: «Слово ж яке коротеньке, а вона ж стоїть тут споконвіку». Не знаю, чи можна інтерпретувати Древня як «портрет художника в юності», але якби він почув, що дехто нині ототожнює Кільце Всевладдя з водневою бомбою, а Мордор – із Росією, він, гадаю, почав би знову скаржитися на «поспішливість». Цікаво, протягом якого часу зростали Древень і світ Древня? Навряд чи так само швидко, як сучасні держави міняють своїх «ворогів суспільства номер один»; навряд чи так само швидко, як сучасні вчені винаходять нові види озброєнь. Коли Толкієн розпочинав роботу над «Володарем Кілець», ядерних бомб не існувало й на дотик, а нині Мордор – в осучасненій подобі – бовваніє поблизу наших берегів. Але із толкієновського тексту чітко постає, що Саурон вічний: війна Кільця – тільки ланка у воістину безконечній шерезі подібних війн. Поки що нам вистачає мудрості, і ми боїмося остаточного торжества Саурона, коли «щезнуть пісні». Але знову й знову надходять підтвердження тому, що «повіє страшним вітром зі сходу... і від лісів нічого не залишиться». І, перемігши в черговій битві, ми не повинні забувати, що ця перемога – не остаточна. Тому, хто в будь-якому літературному творі шукає моралі, необхідно шукати її саме тут: у відмові од нестримного оптимізму, так само як і від чорної безвиході, в ім'я проникнення в суть людини – в ту незмінну суть, котру прославили героїчні епохи. Тут особливо відчувається духовна спорідненість «Володаря Кілець» зі скандинавськими сагами: б'ють не інакше, ніж молотом, але зі співчуттям.

«Але чому, – питають мене, – чому у випадку, коли нам хочеться висловити серйозні міркування про суть людської природи, про реальних людей, чому необхідно із цією метою придумувати якусь фантастичну країну, країну-примару?» А тому, відповім я, що для Толкієна наше реальне щоденне життя має героїчний, навіть міфічний відтінок. Зверніть увагу на те, як він малює свої персонажі. У реалістичному творі необхідне було б «змалювання характеру», а Толкієну досить назвати свого персонажа ельфом, гномом чи гобітом,

усе стає зрозумілим. Вигадані істоти доступніші й «прозоріші», аніж справжні люди, так простіше розглянути, що в них усередині. А що ж до людини в цілому, людини як частки всесвіту, то чи можна пізнати її до того часу, аж поки вона не постане перед нами в образі героя казки? У «Володарі Кілець» ратник Еомера «зелену траву» протиставляє «легендам», як сні – дійсності. На що Арагорн відповідає: «Буває, що й серед білого дня!»

Цінність міфу полягає в тому, що він повертає усьому навколишньому ту смислову насиченість, що прихована від людських очей «завісою буденності». Дитина із задоволенням смакує м'ясо, уявляючи, що це бізон, шойно впольований за допомогою лука; звичайної ж говядини їй зовсім не хочеться. І ця дитина мудріша за багатьох дорослих. «Занурившись» у вигадку, м'ясо зробилося немовби соковитішим, і, якщо можна так висловитись, – справжнішим. Якщо вам набрид звичайний пейзаж, гляньте на його відбиток у дзеркалі. Прокладаючи шлях у країні міфів, беручи туди із собою хліб, яблука, срібло й золото, забираючи коней і собак, ми аж ніяк не тікаємо від реальності. Навпаки – відкриваємо її для себе заново. Поки наша пам'ять зберігає образи персонажів книги, реальні речі бачаться нами зриміше, чіткіше. «Володар Кілець» відносить у міф не тільки яблука й золото, ця книга міфологізує добро і зло, численні небезпеки, що підстерігають людей на кожному кроці, наші тривоги й радості. Крізь міф ми бачимо їх значно виразніше. Не думаю, що Толкієн міг написати свою книгу інакше.

“Володар Кілець” надто оригінальний і надто глибокий, аби складати про нього остаточну думку, та ще й після першого прочитання. Але ми одразу розуміємо: ця книга щось із нами зробила. Ми стали інакшими. І хоча нам і доводиться себе обмежувати – бо прочитати все просто неможливо, життя надто коротке, – я зовсім не сумніваюся, що через певний час “Володар Кілець” виявиться серед тих книг, які обов'язково треба прочитати.